П. САМОВИДЕЦЬ

ЗИМОВИЙ ПОХІД

Тридцяті роковини 1919 — 1949.

Політичний огляд

— 1949 —

П. САМОВИДЕЦЬ

Зимовий похід

Тридцяті роковини 1919 — 1949.
Політичний огляд

Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції

bohuslavskyj@i.ua

— 1 9 4 9 —

Вступ

В революційних подіях, що почалися 1917р. після упадку царської влади в Росії, український народ взявся до зброї в обороні свого права на вільне, незалежне життя. Протягом цієї революції, в найтяжчих обставинах, створено армію Української Народньої Республіки, що покрила себе невмирущою славою в боротьбі за українську державність. Ця армія, під своїм військовим і політичним проводом, не склала зброї перед ворогами. Свою вірність ідеалам державної незалежности українська армія показала особливо в найтяжчій добі — за Зимового Походу (6.12.1919 — 5.5. 1920 р.)

Тоді армія Української Народньої Республіки мусіла перейти від фронтової війни до партизанської боротьби і 5 місяців вела бої з військовими силами „білої" та „червоної" Росії. Нераз армія УНР в Зимовому Поході перебувала в небезпеці повного знищення. Однак розумний рішучий провід та незрівняна відвага учасників походу завершили діло армії УНР успіхом: вона пробилася до інших українських військових частин, зформованих на Поділлі, і потім могла аж до кінця 1920 р. продовжувати боротьбу проти російської червоної армії регу-

лярним фронтом. Про ці славні події коротко оповідає наша книжечка.

З падінням царського уряду в Росії (березень 1917 р.) український народ приступив до здійснення свого права на свободу і державну незалежність. Коли російський совєтський уряд післав свою „червону ґвардію" на завоювання України (грудень 1917 р.), революційний парлямент України — Центральна Рада — проголосив Україну самостійною народньою республікою (22. січня 1918 р. в Києві). Після підписання миру з Німеччиною та Австро-Угорщиною (9. 2. 1918 р.) на Україну прийшло німецьке та австро-угорське військо. З волі німецьких генералів демократичний уряд Української Народньої Республіки був знищений, владу над українським народом доручено генералові Павлові Скоропадському з титулом гетьмана.

Уряд Скоропадського скасував усі закони та рефоми Української Центральної Ради й завів на Україні диктатуру російських поміщиків. Влада Скоропадського, що спиралася переважно на російських монархістів, хотіла з України почати відновлення царської „єдиної неділимої Росії". 14. листопада 1918р. П. Скоропадський своєю грамотою проголосив, що — „повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави". Україні — писав Скоропадський у своїй грамоті, — „першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, конечною метою якої буде відновлення Великої Росії."

Це діялося в той час, коли українці на західніх землях, що були в складі Австро-Угорщини, проголосили Західньо - Українську Народню Республіку, з центром у Львові (1. листопада 1918 р.). Західні українці хотіли злуки з Наддніпрянською Україною, але вони не мали довір'я до уряду Скоропадського, що був під впливом росіян... Українці з Галичини і Буковини, зорганізовані як січові стрільці на Наддніпрянщині, знали про пляни Скоропадського проголосити федерацію з Росією. Супроти цього вони, під проводом Євгена Коновальця, Андрія Мельника, Федора Черника і інших патріотів, у згоді з Українським Національним Союзом у Києві, готували переворот проти влади Скоропадського. Отже, коли Скоропадський проголосив 14. листопада 1918 р. федерацію з Росією і передав усю владу в Києві російським монархістам, то на другий день Директорія, вибрана Українським Національним Союзом, оголосила повстання проти влади Скоропадського і відновила Українську Народню Республіку.

Українська Народня Республіка перемогла. Влада російської „білої ґвардії", на яку спирався П. Скоропадський, була звищена. Але в той час демократична Україна опинилася в війні на всіх фронтах: на заході йшла завзята боротьба з Польщею, на південному сході — з російською „білою" армією (генерал Денікін), з півночі сунула на Україну російська червона армія. На додачу ще й французьке військо появилося на українському побережжі

Чорного моря — помагати російським монархістам відновлювати „єдину неділиму Росію".

В цих надзвичайно тяжких для українського народу обставинах російським большевикам було легко вести свою розкладову пропаґанду між українським населенням і військом: комуністи сказали, що Москва визнає незалежність України, але хоче, щоб українці прийняли совєтську форму влади і спільно з російською червоною армією „били буржуїв". Совєтська Москва називала український національний уряд „запроданцями капіталу" і „зрадниками" українського народу.Цій пропаґанді віддалися деякі провідники повстанського руху на Україні, як наприклад, отаман Григоріїв, Зелений та інші і переходили до большевиків або ого лошували свою „невтральність". Але уряд УНР стояв непохитно на основах демократії, що була затверджена Трудовим Конґресм України в Києві, в січні 1919 р. Тоді жтаки Трудовий Конґрес затвердив злуку східніх і західніх земель України в одну Соборну Українську Народню Республіку (22.1.19). До Директорії УНР, що складалася з п'ятьох членів, був включений також предст Зах. України—ЄвгенПетрушевич.

Воєнні події не дали змоги здійснити проголошену злуку українських земель. В червні 1919 р. Українська Галицька Армія з урядом Західньої України мусіла під польським натиском залишити Галичину і перейти на Наддніпрянщину після шостимісячної героїчної боротьби. Спільними силами обох українських армій визволено велику частину Правобережної України від російських большевиків і взято Київ (31. серпня 1919 р.)

В Києві українська армія зустрілася з новим ворогом — російською білою армією Денікіна. Уряд УНР, на чолі з Ісааком Мазепою, мав плян негайно ударити на „непроханих гостей" — армію російських монархістів, і вигнати їх з України. Але провідник уряду Західньої України боявся прогнівити західні великодержави, що тоді помагали армії Денікіна проти большевиків, і шукав за всяку ціну порозуміння з „білою Росією".

В той час на Україні спалахнули масові повстання проти російської „білої" армії. Саме в цей момент (6. листопад 1919 р.) головне командування Української Галицької Армії склало тайний договір з армією Денікіна про перехід УГА під команду армії російських добровольців. УГА була дуже ослаблена тифом, що тисячами забирав свої жертви між галицьким стрілецтвом. Ця епідемія дала провідникам УГА підставу для договору з армією Денікіна.

Але були й інші причини цього короткозорого рішення головного командування УГА: цей крок був подиктований їй послом Західньої Области УНР у Парижі Василем Панейком, що був прихильником Москви і від Росії сподівався порятунку для Галичини. Не можна обвинувачувати галицьких старшин і стрільців, що звикли до військової дисципліни і, в страшній епідемії тифу, виконували накази своєї команди (декотрі частини УГА навіть не

знали про договір начальної команди з Денікіном). Але провід УГА мусів дивитися ширше і не дати завести УГА в підлеглість „єдиній неділимій Росії". Ця невиробленість політичного проводу привела до загибелі Українську Галицьку Армію, цього війська, яке щодо боєздатности, ідеалізму і жертвенности для батьківщини не мало собі рівного в тодішній Европі. Приклад УГА має служити наукою і надалі: послух армії своїй команді є основою кожного організованого війська, дисципліна є цінна і необхідна. Але сліпий послух стає згубним для народу, якщо команда поведе армію проти інтересів власної державности. Це рішення команди УГА виключило на деякий час галицьку армію з активної боротьби за державну незалежність України. Диктатор УГА Є. Петрушевич виїхав в листопаді за кордон з тим переконанням, що союз з російською білою армією врятує Галичину від польського панування.

Не зважаючи на ці тяжкі обставини, уряд і командування армії УНР рішили далі вести боротьбу проти окупантів. Із своєї тимчасової столиці в Кам'янці на Поділлі уряд УНР з військом почав 15. листопада 1919 р. відступ на Північ через проскурів у район Старокостянтинова-Любара. На станції Гречани біля Проскурова урядові поїзди пробули до 21. листопада і мали далі прямувати на північ до Старокостянтинова. Але в той час прийшли відомості, що селяни Пашківської волости, в напрямі до Старокостянтинова, збунтувалися,

грабують ешелони з державним майном і розібрали залізничу колію. Селяни Пашківської волости, збаламучені большевицькими та денікінськими аґентами, і раніше пробували виявляти непослух супроти влади УНР.

В тодішніх тяжких обставинах на фронті не можна було військовою силою відновити порядок у Пашківській волості. Тому уряд УНР мусів послати в цю волость двох членів Центрального Українського Повстанського Комітету, Панаса Феденка і Назара Петренка, щоб розмовами з несвідомою масою вияснили становище і забезпечили проїзд для руху на північ. Делеґати уряду дали собі раду з селянами Пашківської волости: уповноважені громад підписали заяву, що вони „не виступали, не виступають і не будуть виступати" проти українського уряду і дали зобов'язання — не чинити перешкод для руху по залізниці. Після цього П. Феденко зателефонував на станцію Гречани, що рух на північ вільний. Але з Гречан одержав відповідь, що перед парою годин урядові поїзди виїхали з Гречан. Дійсно, уряд і службовці міністерств, з огляду на загрозу наступу денікінського війська, рушили слідом за поїздом Головного Отамана С. Петлюри на Чорний Острів, в напрямі до Збруча. Цей відступ був причиною руїни організованого фронту армії УНР.

Коли б не було безглуздого виступу селян Пашківської волости, то армія УНР і урядовий апарат могли б зосередитися в районі Старокостянтинова і пережити аґонію армії

Денікіна. Аджеж російська „біла" армія в той час розпадалася під ударами російських большевиків та українських повстанців. Мавши ре ґулярний фронт постачання і непорушний уря довий апарат, Українська Народня Республіка могла б продовжувати з успіхом дальшу боротьбу з Волині і розширити свою акцію на схід і південь. Але сталося інакше. Довело ся покинути поїзди і на звичайних возах ру шити багнистими дорогами на Староконстанти нів і Любар. Недалеко від Любара, в селі Но вій Чорториї, відбулася з початку грудня на рада уряду УНР з начальниками армії. Уряд ухвалив відозву до армії і народу, підписану датою 2. грудня. В відозві читаємо:

„В будуванні самостійної Української Народ ньої Республіки в цей момент кінчається один період — період нечуваної геройської бороть би і великих страждань українського народу. Доля судила, що український народ на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу. Територія України вважалася і вважається як принадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати оружною силою, а не як хата вільного українського народу і свобідних, рівноправних меншостей цієї країни.

Російські комуністи бажають за допомогою матеріяльних багатств України піддержати свою советську республіку. Російські контр-ре волюціонери почали відновлення російської царської імперії походом на Україну. Імперіялістичні держави Европи будують свою політику на сході через поневолення України. То му не дивно, що український народ, полишений лише на власні сили, не міг досі твердо стати на ноги в будуванні своєї держави.

З моменту евакуації Києва, після повалення гетьманського насильства, Українська Народня Республіка була вічно під страшною загро зою захоплення ворогами. І лише завдяки над звичайному героїзмові народу і війська держа лися ми проти наших противників.

За час цієї боротьби в боях полягло велике число нашого вояцтва, а ще більше вірних си нів України загинуло від всяких заразних хво роб. Держави світу не тільки байдуже дивили ся на те, що український народ гине без уся ких санітарних засобів, а навіть забороняли привозити на Україну потрібні нашому війсь ку лікарства.

Уряд Української Народньої Республіки і республіканське військо, які заводи ли лад і порядок на території України, не бу ли в силі виконати свої завдання, бо буржуаз на демократична Европа відрізала нашу тери торію від взаємовідносин з світом, в наслідок чого наш край знову кинутий в чорну, страш ну анархію.

Через усе це наше державне діло стояло багато раз перед катастрофою: в січні 1919 року — в Києві, в лютім — у Вінниці, в трав ні — в Волочиську, в червні — в Кам'янці. Усе це етапи українського народу по дорозі на Голготу.

Бичований і знеможений, підіймався він у

своїм завзятті до свого самостійного життя, до нових спроб стати вільним і рівноправним громадянином світу. І напевне наше робітниче і селянське військо виконало б свої завдання, коли б тяжкий іспит історії не знесилив морально й матеріяльно наших організованих сил.

Перехід галицької армії до Денікіна поставив нашу армію у надзвичайно тяжке стратегічне становище, бо рівночасно з передачею ворогові сили військового майна для його наступу була відкрита наша головна комунікаційна лінія.

Це примусило державний апарат нашої республіки і військо залишити район Кам'янця, Проскурова та Староконстантинова і перейти в місцевість, де наша армія могла б відпочити, поправитись і знову, як організована й дисциплінована сила, піти в наступ проти ворога. Відступ армії в тяжких умовах розладив наш державний урядовий і фінансовий апарат і зруйнував постачання армії... У зв'язку з заз наченим станом речей уряд Української Народньої Республіки заявляє, що він тимчасово переходить на інші способи боротьби за нашу державність. Військо одержить від вищого ко мандування ті завдання, які воно повинне надалі виконувати. Уряд республіки для держав ного діла перебуватиме в певному місці, щоб, маючи зв'язок з народом і військом, керувати справами України і заступати її перед іншими державами й народами так, як цього будуть вимагати інтереси нашої республіки.

Уряд не припиняє своєї діяльности й докладе всіх сил, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця.

Панські порядки нового гетьмана генерала Денікіна вже підняли проти себе ввесь трудящий народ України. Понад Дніпром ідуть великі повстання українського народу проти російських чорносотенних завойовників. Окрім повстання в запіллі білої армії, її силу підриває наступ червоної армії із советської Росії.

Господарюванням чужоземців Україна доведена до крайньої руїни й безладдя. Народ України і наше республіканське військо знає, що в большевизмі порятунку немає. Большевицький комунізм на українському ґрунті не приймається, він може посіяти тільки нову міжгромадську війну, нове кровопролиття, втретє знищити Україну матеріяльно.

Вояки української армії! Нехай Ваша віра в нашу народню справу не захитається ні на мить.

Тяжкий момент, що його переживає наш Рідний Край, вимагає від нас великої саможертви. Але ніщо на світі не дається без боротьби. Дворічною своєю боротьбою з ворогами України ви поважно поставили перед усім світом справу визволення нашого народу... Увесь світ дивується нашій упертій і невпинній боротьбі з ворогами за національну й соціяльну справедливість.

Успіхи наших ворогів не довговічні, бо на чужі гроші і чужою допомогою, а не своєю

внутрішньою силою держиться армія Денікіна. Українська Народня Республіка держиться своїми власними силами і наперекір нашим лютим ворогам вона буде жити вільно й самостійно. Як раніше, так і тепер нашим гаслом буде Самостійна Народня Республіка. Тільки в самостійній республіці трудящий народ України, без різниці національностей, може здобути собі землю, волю і громадські та національні права.

Нехай живе вільний народ України і його Незалежна Народня Республіка!

4. грудня відбулося спільне засідання членів уряду, представників війська і делеґатів політичних партій. Окрім членів уряду були присутні: Головний Отаман Симон Петлюра, командир армії УНР Василь Тютюнник, М. Омелянович-Павленко, Є. Коновалець, Юрко Тютюнник, Олександер Загродський, Євген Мішковський, Андрій Долуд, П. Феденко і інші. Начальники армії УНР заявили, що боротьба за волю України ще не скінчена, що військо готове до дальшої боротьби за державність.

5. грудня призначено на командира армії УНР Михайла Омеляновича Павленка, а на його заступника Юрка Тютюнника. Голова Директорії УНР С. Петлюра того ж дня виїхав за кордон. Уряд УНР на чолі з І. Мазепою лишився на Україні. Для зв'язку з армією були призначені від уряду політичні референти: Панас Феденко, Василь Скляр, Юрій Чубук, Михайло Ґарасим, Микола Левицький, Василь Совенко, Загурський і Лука Кизима.

6. грудня армія УНР рушила в похід.

Спроба об'єднання з УГА

У той час уряд УНР, військові та політичні провідники докладали всіх зусиль, щоб визволити Українську Галицьку Армію з-під влади Денікіна. Вояцтво УГА було глибоко невдоволене договором своєї головної команди з росіянами і хотіло відновити боротьбу проти Росії єдиним фронтом з армією УНР.

Голова уряду УНР І. Мазепа зробив почин для цього в другій половині грудня 1919 року. На його пропозицію відбулася в Вінниці нарада представників обох українських армій — полк. Никонова, полк. Вишнівського, нотаря Макаренка і чотаря Веремієнка (наддніпрянці), делеґатів УГА (отаман Лисняк і чотар Дмитро Паліїв) з участю уповноваженого уряду УНР П. Феденка. На цій нараді підписано договір про з'єднання обох армій — Наддніпрянської і Галицької — під командою Омеляновича-Павлевка (23. грудня 1919 р.).

Уряд УНР опублікував з приводу об'єднання двох армій відозву 28. грудня 1919 р. у Вінниці, в якій між іншим сказано:

„Оповідаючи громадянам України про радісну подію — об'єднання українських армій під керуванням одного уряду соборної України, народнє правительство вірить, що віднині ніяка ворожа інтриґа не розіб'є братерської єдности обох частин українського народу...

Для відновлення Самостійної Соборної Україн ської Народньої Республіки українське військо і ввесь український народ повинні вжити всіх своїх сил, щоб вигнати панську армію генера ла Денікіна з української землі і забезпечити в себе демократичний порядок... Галицькі воя ки! Нехай не буде серед нас сумніву і зневіри! Як матері шкода своїх дітей, так і наша Ма ти Україна не може дійти до спокою, поки Ваша наймиліша Вітчизна — Галицька Земля — буде вкупі з іншими землями Самостійної Соборної України".

На жаль, до з'єднання обох армій не дій шло, бо в проводі УГА не було згоди і єд ности: коли одна частина командувачів армії хотіла битися за волю України спільно з армією наддніпрянською, то були між ними й такі, що трималися і далі союзу з Денікіном, а де які покладали надію на большевицьку Росію, що вона, мовляв, допоможе „визволити Галичи ну від поляків".

Дійсно, у Вінниці в той час був організова ний „Революційний комітет УГА", що 1. січня 1920 року підписав договір з большевицьким Революційним Комітетом Поділля про перехід галицької армії під владу комуністів. У цей час армія УНР під проводом ген. Омельяно вича-Павленка відійшла вже далеко на схід. До команди армії УНР прислали своїх делега тів російські монархісти та комуністи з пропо зицією союзу з ними. Однак уряд і команда армії УНР непохитно стояли за ідею незалеж ної демократичної України. В листі до Омеля

новича-Павленка 11. січня 1920 р. голова уря ду І. Мазепа писав:

„Сьогодні довідався, що Галицька Армія, оточена большевиками з півночі, заходу і сходу, примушена йти на згоду з большеви ками. Цей уже третій за чергою договір, оче видно, з'явився в наслідок того, що об'єднання з нашою армією досі не переведене в життя. Ще й тепер не пізно, і коли б наша армія вступила б у тактичний контакт з галицькою, то певно ще все можна повернути в інший бік. Тільки не можна затягувати справи, бо має велике значення кожний день. Швидше рішай те цю справу...

Надавати серйозного значення цій згоді Галицької Армії з большевиками не можна... Представники Галицької Армії звичайно бажа ли б, щоб на подібну згоду з большевиками пішла і наша армія. Правительство рішуче проти цього. Армія наша була б негайно боль шевиками розформована, а більш свідомі старшини і козаки розстріляні. Не треба забувати, що наша армія є страшний ворог для большевиків, тому вони ніколи не допустять її існування як окремої організації, хоч би ар мія і стала формально на позицію радянської влади. Через усе це, в разі неможливости фактичного об'єднання з Галицькою Армією, єдиний вихід для нашої армії — частиною розійтись на спочинок, а решті продовжувати партизанську боротьбу до слушного часу... При сучаснім стані засобів пересування, мож ливо, що мені не доведеться швидко зв'язати-

ся з вами. Але це не повинно припиняти діла. Необхідно при всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народньої Республіки. Льозунґи радянські не мають на Україні ґрунту, тільки Народня Республіка може бути нашим кличем. Поки існує це правительство, воно не зійде з цієї позиції і буде триматися її до кінця".

Залишена своїм політичним проводом, УГА не знайшла в собі досить авторитетних і рішучих людей, що могли б вернути її на шлях активної боротьби з ворогами України. Голова уряду УНР І. Мазепа та його найближчі співробітники покладали великі надії на поворот наддніпрянської армії на захід. Це могло б вплинути на розкладові настрої в рядах УГА і могло б повести цю армію на дальшу боротьбу за українську державність. Голова уряду УНР делеґував із Брацлава на Поділлі політичного референта П. Феденка з полковником Наумом Никоновим на схід, до армії УНР. Згадані особи догнали армію недалеко від Черкас. Армія УНР була вже в районах, захоплених большевиками, і вступила з червоною армією в бої. Поворот на захід був тим часом неможливий.

Ситуація на Україні на переломі 1919-20 рр.

Майже вся територія України при кінці 1919 і початку 1920 рр. була „нічиєю землею". Під ударами армії УНР та українських повстанців армія Денікіна панічно втікала до берегів Чорного та Озівського моря. Російська червона армія, ослаблена боями й пошестю тифу, не мала сили відразу захопити і закріпити за собою українську територію. Тому в областях, де проходила армія УНР, панувало „безладдя". Большевики не могли заводити своєї влади із страху перед українськими повстанцями. Групи населення, вірні УНР, теж боялися організовувати свою владу, бо не були певні за завтрішній день. Коли б УГА мала відповідних провідників, то урядові УНР могла б бути легко підпорядкована вся Правобережна Україна. У той час західні великодержави, бачивши поразку російських „білих" армій, почали визнавати незалежність тих народів, що боролися за відокремлення від Росії (Естовія, Латвія, Лятва, Грузія, Вірменія і інші). Коли б тоді уряд УНР продержався на своїй території з реґулярною армією, доля України була б зовсім інша.

Українські народні маси ставилися дуже прихильно до своєї армії і старалися помагати їй, хто чим міг. Полковник армії Денікіна Попов, присланий на переговори до армії УНР у січні 1920 р., писав у своєму листі до командування армії:

„У нас є те, чого вам бракує — зброя, але у вас є те, чого ми не маємо, — довір'я населення".

Дійсно, спираючись на прихильність народу, армія УНР могла відбути свій Зимовий Похід безгрошей: постачання для козаків і для коней армія діставала від населення, що доб-

ровільно харчувало й одягало своє рідне військо. Політичні референти, приділені до частин армії, виконували інформаційну роботу серед населення й вояцтва. Відриваючись деколи на десятки кілометрів від частин армії, вони скликали наради і виясняли населенню завдання боротьби за українську державність. Та й кожний козак армії УНР був пропагандистом: це були загартовані в боях патріоти; не один із них минав хату своїх батьків і йшов далі з армією на боротьбу проти ворога. В поході до армії бажали вступати нові вояки, але брак зброї не дозволив команді приймати охочих. Армія Зимового Походу мала кінноту, артилерію й піхоту, що їздила на возах. Це давало армії потрібну рухливість. Вона могла легко наступати й відступати, залежно від обставин. (Закінчення в наступному числі)

Бойовий шлях армії Зимового Походу

Армія УНР пройшла в грудні 1919 — січні 1920 року від Любара на Волині через Хмельник, Липовець до району Умані, далі рушила до Дніпра й перейшла на Лівобережжя (Золотоніський повіт на Полтавщині). В поході була розбита третя Залізна Дивізія кіннотою Денікіна біля Жявотова на Київщині в грудні 1919 року. Але в кінці січня армія УНР була підсилена повстанцями під проводом Гулого-Гуленка; йому Омелянович-Павленко доручив команду Запорізькою групою. На чолі Київської Дивізії стояв Ю. Тютюнник, Волинською Дивізією командував Олександер Загродський (заступник Н. Никонів), начальником штабу армії був полковник Андрій Долуд. До кінця квітня армія УНР двічі пройшла на схід і назад на просторі між Богом і Дніпром. Команда армії УНР налагодила зв'язки з частинами УГА, що були розташовані в різних районах України під назвою „Червона Українська Галицька Армія" (ЧУГА). Серед галицьких стрільців панувало величезне невдоволення з „большевицької зверхности". Команда армії УНР сподівалася, що галицькі частини організовано виступлять проти російських большевиків і що так удасться відновити боротьбу проти Совєтської Росії регулярним фронтом.

Армія УНР у своєму Зимовому Поході була не раз на порозі катастрофи через недостачу зброї та амуніції. Щоб здобути зброю з большевицьких складів, армія УНР атакувала в квітві місто Вознесенське на Херсовщині після упертих боїв мала велику здобич. Ця зброя дала змогу армії УНР рушити на Захід, на з'єднання з частинами української армії, що держали фронт проти російських большевиків у районі Могилева.

Діяльність уряду УНР під час Зимового Походу

Уряд УНР під проводом І. Мазепи залишив свого головного уповноваженого проф. Івана Огієнка в Кам'янці на Поділлі. Це місто в кінці листопада 1919 року окупували польські війська.

Щоб не притягати збільшеної уваги ворогів

до армії УНР, члени уряду, в порозумінні з командою армії, перебували окремо від війсь ка. Члени уряду відбували свої наради й підтримували зв'язок з українськими дипломатич ними місіями за кордоном і з військом. Укра їнські дипломатичні представництва діяли в різних столицях західньої Европи і стверджу вали, що коли на Україні перебуває уряд і армія УНР, то Українська Держава фактично існує.

23. лютого 1920 року голова уряду І. Мазе па дав доручення О. Удовиченкові зорганізувати українську бриґаду в районі Могилева, а для цивільної влади призначив Івана Макуха, віцеміністра внутрішніх справ, колишнього посла до галицького сойму у Львові. Реґуляр ні українські частини в районі Кам'янця формували П. Шандрук і М Шаповал, Удовичен кові вдалося здобути зброю від частин російської „білої" армії, що відступала на захід від большевиків. Тоді до армії УНР залучено тих українців, що були примусово змобілізовані до армії Денікіна. Голова уряду вважав за потрібне добитися через фронти й повстанські райони до армії УНР, що вела боротьбу в запіллі совєтської армії. Але з району Могилева не було змоги рушити на схід, тому прем'єр Мазепа перейшов через Дністер на Басарабський беріг з наміром проїхати на південь і пробувати перебратися знову на лівий беріг Дністра. Тим часом члени уряду УНР, що пе ребували в районі Кам'янця, старалися фінан сово та організаційно підтримати ново зформовані частини української армії біля Могилева.

З різними перешкодами І. Мазепі з його секретарем Онипком вдалося добратися до Бендер, на Басарабськім боці Дністра, а потім 24. березня переправитись на лівий беріг, де стояли частини червоної армії. Щасливий збіг обставин урятував голову уряду УНР від рук комуністичної „Чека" (він був заарештований у Тирасполі). Після довгої подорожі по Херсонщині та Київщині (Одеса, Балта, Умань, Єлисавет, Криве Озеро, Бершадь) вдалося йому догнати штаб армії УНР в Ольгополі 28. квітня 1920 р. Армія Зимового Походу, взяв ши Вознесенське, рушила прискореним маршем на захід, на з'єднання з реґулярними українськими частинами, що були в районі Могилева. Свій рух на захід армія Зимового Походу по чала ще й тому, що були відомості про рішен ня частин Української Галицької Армії, залучених до російської совєтської армії, виступи ти збройно проти большевицької влади.

Останні бої Армії Зимового Походу

Повстання в частинах УГА проти совєтської влади почалося 24. квітня 1920 р. без попереднього порозуміння з командиром армії УНР Омеляновичем-Павленком. У проводі УГА знали вже про польсько-український договір, укладений у Варшаві проти совєтської Росії 22. квітня 1920 р. (про цей договів не знала команда армії УНР, ані голова уряду І. Мазепа, що в той час перебував при армії). Почи-

нався наступ українських і польських частин проти російської червоної армії; тому провідники УГА рішили виступити збройно проти большевиків і відкрити фронт для польсько-українського наступу. Вони надіялися, що будуть приєднані до армії УНР для боротьби проти большевицької Росії. Але польські чинники рішили інакше: вони замість використати Українську Галицьку Армію як спільника проти советської Росії, роззброїли галицькі частини і трактували галицьких стрільців як полонених. Усі заходи Головного Отамана Петлюри перед польським урядом для визволення УГА нічого не помогли. Польські провідники боялися зміцнення української армії і держави, що пізніше могла вимагати для себе Галичини. Для польських провідників „похід на Київ" був тільки способом настрашити Москву і примусити большевицьку Росію відступити Польщі якнайбільше українських та білоруських територій.

В цих обставинах армія Зимового Походу в своєму русі на захід відбула рішальні бої з большевиками, щоб вступити в зв'язок з частинами Удовиченка над Дністром. Ці бої Армії Зимового Походу відбулися 30. 4.—5. 5. 1920 р. між Ямполем, Рудницею і Вапняркою. Армія мусіла йти на пролам через сконцентровані ворожі сили. 4. травня були хвилини, коли, здавалося, армія Зимового Походу буде знищена большевицькою перевагою. Але непохитність команди і козаків відбила всі ворожі атаки. Большевицький фронт був проломлений.

5. травня 1920 р. армія Зимового Походу вступила біля Ямполю на територію, зайняту бригадою О. Удовиченка. Про цей момент пише один з учасників Зимового Походу:

„Я не можу описати того ентузіязму, що охопив усіх нас, коли стало відомо, що бої закінчені і наша армія вже вступила в зв'язок з частинами Удовиченка. Залунав гімн „Ще не вмерла Україна". Замаяли національні прапори. Весняне сонце ясним промінням освітило села, де відпочивало козацтво. Здавалося, сама природа, разом з учасниками Зимового Походу, раділа й святкувала цю славну подію в нашій кривавій боротьбі за волю України".

Значення Зимового Походу

Армія Зимового Походу виконала велике історичне завдання: вона продовжила збройну боротьбу під прапором Української Народньої Республіки майже на пів року. Вона своєю боротьбою була в той час найкращою пропаґандою державної незалежности України в нашому народі і в чужому світі. Армія Зимового Походу відрізнялася від тих повстанських груп, що 1919-20 рр. діяли в Україні: вона була під проводом свого уряду, отже була армією державною, але не витвором волі окремих „отаманів". Але, як і кожне партизанське військо, армія Зимового Походу могла надіятись на успіх свого діла тільки при існуванні реґулярного фронту, на який вона могла б спиратися. Без цього армії УНР загрожувала ліквідація в боях з переважними силами ворога. Не мав

ши своїх складів зброї й постачання, армія Зимового Походу не могла забезпечити за со бою певну територію і мусіла бути поотійно в русі, майже ніде не спочиваючи. Тільки висо ка політична свідомість і вміле командування дали можливість армії Зимового Походу всто яти в невпинній боротьбі з ворожими силами і уникнути знищення. Висока мораль учасників Зимового Походу виявилася також у тім, що в рядах цієї армії не було большевицьких агентів. Тому команда російської червоної ар мії знала дуже мало про армію УНР, уважаю чи (як це умовлено в команді армії УНР), що то „частини отамана Тютюнника". Зразковий порядок армії УНР в Зимовім Поході збільшу вав у нашім народі симпатії до Української Народньої Республіки. Армія Зимового Походу була дійсно народнім військом, і українські маси всюди помагали своїй армії морально й матеріяльно.

Після Зимового Походу армія УНР зразу ж узяла участь у фронтових боях проти російського совєтського війська. Одначе егоїстична і короткозора політика польського уряду суп роти України не сприяла розвиткові україн ського національного руху та зростові україн ських військових сил. Навпаки, польські пре тенсії на українські землі і бажання польського уряду ослабити українську боротьбу за дер жавність викликали в нашім народі безнадій ність, байдужість і розпач.

Та проте Зимовий Похід лишається світлою сторінкою в історії української визвольної бо-

ротьби. Українські патріоти показали своєю жертовністю і завзяттям невмирущість ідеї вільної, незалежної, демократичної України в нашім народі. Ця традиція самостійної, демок ратичної, соборної України живе від того часу в серцях мільйонів українського народу, і ніяка сила в світі не зможе знищити духа сво боли в нашій нації.

Читач цієї статті легко зрозуміє, що одною з причин нашої національної катастрофи 1917-20 рр. була недостатня єдність наших політич них і військових сил. Наприклад, серед найбільшої небезпеки для нашої державности 1919 р. ми мали в самім місті Кам'янці два уря ди (наддніпрянський і галицький), дві армії, дві політики, дві дипломатії. Це було одною з головних причин нашої катастрофи. Коли б була дійсна соборницька єдність між нами, то напевне Україна виборола б собі державну незалежність, і український народ не мусів би пізніше класти мільйонові жертви під російським большевицьким терором, від голоду та на далеких сибірських засланнях.

Політичне розбиття зруйнувало наш реґулярний фронт восени 1919 р. і привело укра їнську державність до руїни.

Знаючи те, що двовладдя значною мірою згубило українську державність 1919 20 рр., ми тепер не сміємо допустити до повторення такого стану. Тільки єдине політичне представ ництво нашого народу — Українська Націо нальна Рада — має право говорити іменем України і заступати інтереси української нації

в світі. Тільки воля і дума єдина під проводом Української Національної Ради може забезпечити наш народ від нових катастроф і повести націю до здійснення її ідеалу: самостійної соборної демократичної України.